

Тема лекції: Психологічні погляди в епоху Античності.

ПЛАН :

1. Ідеї античної психології (Анімізм, гілозоїзм)
2. Ідеї Сократа, Платона, Аристотеля про душу.
3. Ідеї Гіппократа про темперамент.

1. Анімізм

Переворот полягав у подоланні древнього анімізму (від лат. "аніма" - душа, дух) - віри в схований за видимими речами (душ) як особливих "агентів" або "примар", що залишають людське тіло з останнім подихом, а по деяких навчаннях (наприклад, знаменитого філософа і математика Піфагора), будучи безсмертними, вічно мандрують по тілах тварин і рослин. Древні греки називали душу словом "псюхе". Воно і дало пізніше ім'я нашій науці.

В імені збереглися сліди споконвічного розуміння зв'язку життя з її фізичною й органічною основою (порівняй російські слова: "душа, дух", і "дихати", "повітря"). Цікаво, що вже в ту найдавнішу епоху, говорячи про душу ("псюхе"), люди якби з'єднували в єдиний комплекс властивій зовнішній природі (повітря), організмові (подих) і психіці (у її наступному розумінні). Міфологічна картина світу, де тіла заселяються душами (їх "двійниками" або примарами), а життя залежить від сваволі богів, століттями панувала в суспільній свідомості.

Гілозоїзм

Револуцією в розумах став перехід від анімізму до гілозоїзму (від греч. слів, що означають: "матерія" і "життя"). Увесь світ - універсум, космос - мислився відтепер споконвічно живим. Границі між живим, неживим і психічним не проводилося. Усі вони розглядалися як породження єдиної первинної матерії (праматерії), і проте це філософське навчання стало великим кроком на шляху пізнання природи психічного. Воно покінчило з анімізмом (хоча він і після цього протягом сторіч, аж до наших днів, знаходив безліч прихильників, що вважають душу зовнішньої для тіла сутністю). Гілозоїзм уперше поставив душу (психіку) під загальні закони ества.

2. Ідеї Сократа, Платона, Аристотеля та інших про душу.

Геракліт і ідея розвитку як закон (Логос)

Гілозоїсту Геракліту космос з'явився в образі "вічно живого вогню", а душа ("Психея") - в образі його іскорки. Усе суще піддано вічній зміні: "Наші тіла і душі течуть, як струмки". Інший афоризм Геракліта говорив: "Пізнай самого себе". Цей термін "логос", уведений Гераклітом, але застосовуваний понині, придбав безліч змістів. Але для нього самого він означав закон, по якому "усе тече", і явища переходять один у одного. Малий світ (мікрокосм) окремої душі ідентичний макрокосмові усього світу порядку. Тому осягати себе (свою Психею) - значить поглиблюватися в закон (Логос), що додає всесвітньому ходові речей виткану з протиріч і катаклізмів динамічну гармонію.

Демокрит і ідея причинності

Єдиним і для душі, і для космосу він визнав не сам по собі закон, а закон, відповідно до якого немає безпричинних явищ, але усі вони мають невідворотний результат зіткнення атомів. Випадковими здаються події, причину яких ми не знаємо.

Демокрит говорив, що хоча б одне причинне пояснення готове було би зволіти царської влади над персами. Згодом принцип причинності назвали детермінізмом.

Анаксагор і ідея організації

Афінський філософ Анаксагор не прийняв ні гераклітів погляд на світ як вогненний потік, ні демокритову картину атомних вихрів. Вважаючи природу, що складається з безлічі дрібних часток, він шукав у ній початок, завдяки якому з безладного скупчення і руху цих часток виникають цілісні речі. З хаосу - організований космос. Він визнав таким початком "найтоншу річ", що дав ім'я "нус" (розум). Від того, яка ступінь його представленості в різних особистих тілах, залежить їхня досконалість. "Людина, - говорив Анаксагор, - є самим розумним із тварин, унаслідок того, що має руки". Виходило, що не розум визначає переваги людини, але його тілесна організація визначає вищу психічну якість - розумність.

Сократ і нове поняття про душу

Про цього філософа, що став на усіх століття ідеалом безкорисливості, чесності і незалежності думки, ми знаємо зі слів його учнів. Сам же він ніколи нічого не писав і вважав себе не вчителем мудрості, а людиною, що будить в інших прагнення до істини шляхом особливої техніки діалогу, своєрідність якого стали згодом називати сократовим методом. Підбираючи визначені питання, Сократ допомагав співрозмовникові "родити" ясне і виразне знання. Він любив говорити, що продовжує в області логіки і моральності справу своєї матері - повитухи. Уже знайома нам формула Геракліта "пізнай самого себе" означала в Сократа спрямованість не до всесвітнього закону (Логосу), а до внутрішнього світу суб'єкта, його переконанням і цінностям, його умінню діяти як розумна істота відповідно до розуміння кращого.

Сократ був майстром усного спілкування. У його методиці таїлися ідеї, що зіграли через багато сторіч ключову роль у психологічних дослідженнях мислення.

По-перше, робота думки ставилася в залежність від задачі, що створює перешкоду в її звичному плині. Саме з такими задачами зіштовхували питання, що Сократ обрушував на свого співрозмовника, змушуючи його тим самим звернутися до роботи власного розуму. По-друге, ця робота споконвічно носила

характер діалогу. Обидві ознаки - тенденція, що детермінує, створюваною задачею, і діалогізм, припускає, що пізнання споконвічне соціальне, оскільки корениться в спілкуванні суб'єктів, - стали в ХХ столітті головними орієнтирами експериментальної психології мислення.

Після Сократа, у центрі інтересів якого виступила розумова діяльність індивідуального суб'єкта (її продукти і цінності), поняття про душу наповнилося новим предметним змістом. Його складали зовсім особливі реалії, яких фізична природа не знає. Світ цих реалій став серцевиною філософії геніального учня Сократа Платона.

Платон: душу як споглядальницю ідей

Платон створив в Афінах свій науково-навчальний центр, названий Академією, при вході було написано: "Хто не знає геометрії, той не ввійде сюди".

Геометричні фігури, загальні поняття, математичні формули, логічні конструкції виявляли собою об'єкти, які досяжні нашому розуму, наділені на відміну від калейдоскопа почуттєвих вражень непорушністю й обов'язковістю для будь-якого індивідуального розуму. Звівши ці об'єкти в особливу дійсність, Платон побачив у них сферу вічних ідеальних форм, схованих в образі царства ідей.

Усе чуттєво-сприймаюче, починаючи від близьких предметів, що відчуються безпосередньо, до сприйманих далеких зірок - це лише затемнені ідеї, їх недосконалі слабкі копії. Стверджуючи принцип первинності надмісних, вічних загальних ідей стосовно всьому минушого в тлінному тілесному світі, Платон став родоначальником філософії ідеалізму.

Яким же чином осіла в тлінній плоті душа прилучається до вічних ідей? Усяке знання, відповідно до Платона, є спогад. Душа згадує (для цього потрібні спеціальні зусилля) те, що їй довелося споглядати до свого земного народження.

Спираючи на досвід Сократа, що довело неподільність мислення і спілкування (діалогу), Платон зробив наступний крок. Він під новим кутом зору оцінив процес мислення, - не одержав вираження в сократовому зовнішньому діалозі. У цьому випадку, на думку Платона, його переминяє діалог внутрішній. "Душа, міркуючи, нічого іншого не робить, як розмовляє, запитуючи сама себе, відповідаючи, стверджуючи і заперечуючи".

Феномен, описаний Платоном, відомий сучасній психології як внутрішня мова, а процес її породження з мови зовнішньої (соціальної) одержав ім'я "інтеріоризації" (від лат. "інтеріор" - внутрішній).

Знання про душу - від його перших зачатків на античному ґрунті до сучасних систем - росло в залежності від рівня знань про зовнішню природу, з одного боку, і від спілкування з цінностями культури - з іншого. Ні природа, ні культура самі по собі не утворюють область психічного. Однак її немає без взаємодії з ними.

Корінний поворот у пізнанні цієї області і роботі з побудови предмета психології належав Аристотелю. Філософи до Сократа, міркуючи про психічні явища, орієнтувалися на природу. Вони шукали як еквівалент цих явищ одну з її стихій, утворюючий єдиний світ, яким правлять природні закони. Лише зіставивши ці погляди з древньою вірою в душі як особливі двійники тіла, можна відчути їхню вибухову силу.

Для обох орієнтації - і на природу, і на культуру - душа виступала як зовнішня стосовно організму реалія, або речовинна (вогнь, повітря й ін.), або безтілесна (осередок понять, загальнозначущих норм і ін.). Чи йшла мова про атоми (Демокрит) або про ідеальні форми (Платон) - передбачалося, що й одне, і інше заноситься в організм ззовні.

Аристотель: душа як форма тіла

Аристотель переборював цей спосіб мислення, відкривши нову епоху в розумінні душі як предмета психологічного знання. Не фізичні тіла і не безтілесні ідеї стали для нього джерелом цього знання, а організм, де тілесне і духовне утворюють нероздільну цілісність. Тим самим було покинчено і з найвниманімістичним дуалізмом, і з витонченим дуалізмом Платона. Душа, по Аристотелю, це не самостійна сутність, а форма, спосіб організації живого тіла.

Згадуючи тих, хто "правильно думає", Аристотель мав на увазі власне розуміння, згідно якому переживає, мислить, учиться не душа, а цілісний організм. "Сказати, що душу, писав він, - рівносильне тому, як якби хто сказав, що душа займається тканням або будівлею будинку".

Аристотель був і філософ, і дослідник природи.

Психологічне навчання Аристотеля будувалося на спілкуванні біологічних фактів. Разом з тим це узагальнення привело до перетворення головних пояснювальних принципів психології: організації (системності), розвитку і причинності.

Уже сам термін "організм" вимагає розглядати його під кутом зору організації, тобто упорядкованості цілого, що підкоряє собі свої частини для рішення якої-небудь задачі. Пристрій цього цілого і його робота (функція) нероздільні. "Якби око було живою істотою, його душею був би зір", - говорив Аристотель.

Душа організму - це його функція, діяльність. Трактуючи організм як систему, Аристотель виділяв у ній різні рівні здібностей до діяльності.

Поняття про здатності, введене Аристотелем, було важливим нововведенням, що назавжди ввійшло в основний фонд психологічних знань. Воно розділяло можливості організму (закладені в ньому психологічні ресурси) і їхню реалізацію на ділі. При цьому намічалася схема ієрархії здібностей як функцій душі: а)

вегетативна (є у рослин); б) чуттєво-рухова (у тварин і людини); в) розумна (властива тільки людині). Функції душі ставали рівнями її розвитку.

3. Гіппократ і навчання про темпераменти

Демокрит дружив зі знаменитим медиком Гіппократом. Для медика важливо було знати пристрій живого організму, причини, від яких залежать здоров'я і хвороба. Визначальною причиною Гіппократ вважав пропорцію, у якій змішані в організмі різні "соки" (кров, жовч, слиз). Пропорція в суміші була названа темпераментом. І з ім'ям Гіппократа зв'язують, що дійшли до наших днів назви чотирьох темпераментів : сангвінічний (переважає кров), холеричний (жовта жовч), меланхолійний (чорна жовч), флегматичний (слиз). Для майбутньої психології цей пояснювальний принцип при всій його наївності мав дуже важливе значення. Недарма назви темпераментів збереглися понині. По-перше, на передній план ставилася гіпотеза, відповідно до якої незліченні розходження між людьми уміщалися в кілька загальних картин поведінки. Тим самим Гіппократ поклав початок науковій типології, без якого не виникли б сучасні навчання про індивідуальні розходження між людьми. По-друге, джерело і причину розходжень Гіппократ шукав усередині організму. Щиросердечні якості ставилися в залежність від тілесних.

Про роль нервової системи в ту епоху ще не знали. Тому типологія була гуморальною (від лат. "гумор" - рідина). В новітніх теоріях визнається найтісніший зв'язок між нервовими процесами і рідкими середовищами організму, його гормонами. Відтепер і медики, і психологи говорять про єдину нейрогуморальну регуляцію поведінки.